

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A1. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Με αυτά τα μέσα λοιπόν εφοδιασμένοι οι άνθρωποι, στην αρχή κατοικούσαν διασκορπισμένοι, πόλεις όμως δεν υπήρχαν· αφανίζονταν λοιπόν από τα θηρία, γιατί από κάθε άποψη ήταν πιο αδύναμοι από αυτά, και οι τεχνικές γνώσεις τους βοηθούσαν βέβαια ικανοποιητικά για την ανεύρεση τροφής, ήταν όμως ανεπαρκείς για τον πόλεμο με τα θηρία – γιατί δεν είχαν ακόμη την τέχνη για την οργάνωση μιας πολιτείας, της οποίας μέρος είναι η πολεμική τέχνη – ένιωθαν λοιπόν την ανάγκη να συγκεντρώνονται και να εξασφαλίζουν τη σωτηρία τους κτίζοντας πόλεις· όσες φορές λοιπόν συγκεντρώνονταν, αδικούσαν ο ένας τον άλλο, επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη, κι έτσι πάλι διασκορπίζονταν και καταστρέφονταν. Ο Δίας λοιπόν, επειδή φοβήθηκε για το γένος μας μήπως χαθεί εντελώς, στέλνει τον Ερμή να φέρει στους ανθρώπους το σεβασμό (των άγραφων νόμων) και τη δικαιοσύνη, για να αποτελέσουν την αρμονία των πόλεων και δεσμούς συνεκτικούς της φιλίας.

B1.

Ο άνθρωπος απέκτησε μερίδιο συμμετοχής στη θεϊκή φύση και έγινε μέτοχος των θεϊκών στοιχείων, της φωτιάς και των τεχνικών γνώσεων (έντεχνος σοφία σύν πυρί) (σχόλιο σχ. Βιβλίου *). Η συμμετοχή των ανθρώπων στη θεϊκή φύση έγινε, επειδή ο άνθρωπος πήρε κάτι από τους θεούς με παρέμβαση θεϊκή και έτσι γνώρισε την ύπαρξη των θεών. Μάλιστα, η πρώτη και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς και της έντεχνης σοφίας είναι η εμφάνιση της θρησκείας. Έτσι, ο άνθρωπος, λόγω της συγγένειάς του με τους θεούς («διά την τοῦ θεοῦ συγγένειαν»), δηλαδή της συμμετοχής του στα θεϊκά πράγματα, πίστεψε στην ύπαρξη των θεών («θεούς ἐνόμισε») και προχώρησε στην ίδρυση βωμών και την κατασκευή αγαλμάτων για την τέλεση της λατρείας («ἐπεχείρει βωμούς τέ ιδρύεσθαι και ἀγάλματα θεῶν»).

Στο σημεία αυτό φαίνεται να υποστηρίζει ο Πρωταγόρας ότι οι άνθρωποι πρώτα ίδρυσαν θρησκεία και λατρευτικούς βωμούς και αργότερα άρθρωσαν λέξεις και διαμόρφωσαν τον οργανωμένο λόγο. Κάτι τέτοιο όμως φαντάζει λογικά αδύνατο. Άρα τα επιρρήματα «πρῶτον» και «ἔπειτα» μάλλον δε φανερώνουν τη χρονική ακολουθία. Ο ομιλητής αναφέρει πρώτα τη θρησκεία γιατί συνδέεται άμεσα με τη συμμετοχή του ανθρώπου στη θεϊκή φύση. Ίσως πάλι ο Πρωταγόρας να τοποθετεί τα δημιουργήματα του ανθρώπου σε μια σειρά ιεράρχησης από τα ανώτερα στα υποδεέστερα. Έτσι, η σχέση του ανθρώπου με το θεό τοποθετείται υψηλότερα και ακολουθεί η γλώσσα και τα επιτεύγματα του υλικού πολιτισμού.

Οι αντιλήψεις που εκφράζονται στην αρχή της ενότητας σχετικά με τη συμμετοχή των ανθρώπων στη θεϊκή μοίρα δημιουργούν κάποιες αμφιβολίες σχετικά με το αν αυτές είναι του ίδιου σοφιστή ή πλατωνικές. Και αυτό συμβαίνει, επειδή γνωρίζουμε ότι ο Πρωταγόρας ως αγνωστικιστής διακήρυττε ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να

φτάσει στη γνώση των θεών εξαιτίας της σκοτεινής και άγνωστης φύσης τους και εξαιτίας του σύντομου βίου των ανθρώπων. Βέβαια, οι θεοί στο μύθο φαίνεται να έχουν συμβολική διάσταση, δηλαδή ο Δίας συμβολίζει το Λόγο που διέπει το σύμπαν ενώ οι άλλοι θεοί (Ερμής) είναι τα όργανα που εφαρμόζουν τη βούληση του Λόγου.

*Σχόλιο σχολικού βιβλίου

θείας . . . μοίρας : η φωτιά αποτελεί το θεϊκό μερίδιο που είχαν στην τύχη, χάρη στην παρέμβαση του Προμηθέα, να λάβουν οι άνθρωποι. Είναι θεϊκό γιατί το κατείχαν ως τότε μόνον οι θεοί, είναι θεϊκό γιατί οι άνθρωποι το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση του Προμηθέα, είναι επίσης θεϊκό γιατί επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.

B2.

Οι άνθρωποι σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, αρχικά ζούσαν μεμονωμένοι και κατοικούσαν διασκορπισμένοι εδώ και εκεί (ψύκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν). Κινδύνευε όμως η επιβίωσή τους από τα θηρία καθώς υστερούσαν στις σωματικές ικανότητες σε σχέση με αυτά και η δημιουργική τέχνη (σχόλιο βιβλίου) δηλαδή οι τεχνικές γνώσεις (ἔντεχνη σοφία) δεν τους βοηθούσε στον αγώνα για την επιβίωση. Αυτή την ανεπάρκεια ο Πρωταγόρας την αποδίδει στο ότι οι άνθρωποι δεν διέθεταν την πολεμική τέχνη δηλαδή την τέχνη του πολέμου που θα τους βοηθούσε να αντιμετωπίσουν τα θηρία, γιατί αυτή μπορεί να αναπτυχθεί μόνο μέσα σε οργανωμένα κοινωνικά σύνολα (πολιτικὴν γάρ . . . τέχνη πολεμική).

Ο άνθρωπος, λοιπόν, αναζητώντας τρόπους για την επιβίωσή του από τα θηρία αναγκάστηκε να συναθροιστεί με τον συνάνθρωπο και να δημιουργήσει ευρύτερους κοινωνικούς σχηματισμούς, τις πόλεις (ἐζήτουν ἀθροίζεσθαι και σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις). Θεωρεί, λοιπόν, ο σοφιστής ότι ο φόβος του αφανισμού και η ανάγκη της επιβίωσης οδήγησε τον άνθρωπο στη δημιουργία των πόλεων. Άρα η οργάνωση σε πόλεις είναι προϊόν συμφωνίας, σύμβασης (νόμου), με αποκλειστικό στόχο την επιβίωση και ουσιαστικά αποτελεί βιασμό της ανθρώπινης φύσης. Αντίθετα ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως προορισμένος να ζει σε πόλεις, οι οποίες υπάρχουν φύσει.

Ωστόσο, αυτές οι πρώτες μορφές κοινωνίας που δημιουργήθηκαν δεν εξασφάλιζαν και πάλι την επιβίωση του ανθρώπινου γένους. Καθώς οι άνθρωποι δεν είχαν αναπτύξει την ικανότητα της αρμονικής συμβίωσης, δηλαδή την πολιτική τέχνη, βρίσκονταν σε διαρκή κατάσταση σύγκρουσης πολέμου μεταξύ τους (φυσική ή προπολιτική κοινωνία) (ὄτε οὖν ἀθροίσθειεν . . . διεφθείροντο).

Ο Δίας, λοιπόν, για να εξασφαλίσει την επιβίωση του ανθρώπου, παρεμβαίνει δυναμικά και στέλνει με τον Ερμή την αἰδῶ δηλαδή την ηθική συνείδηση, τον

αυτοσεβασμό, το σεβασμό στο συνάνθρωπο και στους άγραφους νόμους και τη δίκη δηλαδή το συναίσθημα της δικαιοσύνης, την έμφυτη αντίληψη για το δίκαιο και το άδικο, το σεβασμό στους νόμους και τα δικαιώματα των άλλων (+σχόλιο βιβλίου).

Χάρη σε αυτές τις δύο δυνάμεις οι άνθρωποι κρατούνται ψυχικά δεμένοι μεταξύ τους, προλαμβάνεται η αδικία κυριαρχεί η δικαιοσύνη και η ισότητα και εξασφαλίζεται η ομαλή συμβίωση και η ισορροπία (ἴν' εἶεν. . . συναγωγοί). Έτσι ο άνθρωπος αποκτά την πολιτική αρετή, την ανώτερη από κάθε άλλη τέχνη ή γνώση και εξασφαλίζει την επιβίωσή του.

«Πότερον Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ᾧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί»

Ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τον Ερμή να ρωτά το Δία με ποιον τρόπο να μοιράσει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δίκη. Μάλιστα, εξηγεί το περιεχόμενο της ερώτησής του ζητώντας από το Δία να του πει αν πρέπει να γίνει η μοιρασιά όπως έγινε με τις τέχνες, δηλαδή να τις κατέχουν λίγοι, οι οποίοι θα είναι αρκετοί για όλους τους υπόλοιπους, όπως για παράδειγμα η ιατρική. Στο σημείο αυτό πρέπει να κάνουμε δύο παρατηρήσεις σχετικά με το αναλυτικά διατυπωμένο ερώτημα του Ερμή προς το Δία :

α) Μοιάζει λίγο περίεργο – ίσως αστείο – να εξηγεί ο Ερμής αναλυτικά στο Δία με τον τρόπο με τον οποίο έχουν μοιραστεί στους ανθρώπους οι διάφορες τέχνες, σα να μην το γνωρίζει αυτός. Αυτό, βέβαια, μπορεί να συμβαίνει για τους εξής λόγους : i. Ο Πρωταγόρας παρουσιάζει τον Ερμή να κάνει αυτή την ανάλυση όχι για να μάθει ο Δίας φυσικά, αλλά για να κατατοπιστούν οι ακροατές του. ii. Ο Πρωταγόρας θέλει να σπάσει τη μονοτονία της αφήγησης, η οποία ίσως κουράζει τον αναγνώστη και χρησιμοποιεί αυτό το διάλογο, για να προσδώσει ζωντάνια και παραστατικότητα στο λόγο του και έτσι να καθηλώσει τους ακροατές του. iii. Ίσως ο σοφιστής θέλει να προκαλέσει μια χαλάρωση στους ακροατές, ένα «ευχάριστο διάλειμμα», πριν οδηγηθεί στο τελικό συμπέρασμα του μύθου του. iv. Τέλος, δεν μπορούμε να αποκλείουμε το ενδεχόμενο να πρόκειται για πλατωνική παρέμβαση, με σκοπό να μειώσει τον Πρωταγόρα, παρουσιάζοντας αυτή την αφέλειά του στην αφήγηση του μύθου του.

Η απάντηση του Δία στον Ερμή αποτελεί την κατάληξη της μακροσκελούς αφήγησης του Πρωταγόρα, με την οποία ο σοφιστής προβάλλει την άποψη ότι την αρετή την έχουν όλοι.

Έτσι, ο Δίας δίνει εντολή να μοιραστεί η αιδώς και η δίκη σε όλους (ἐπὶ πάντας)* και όχι μόνο σε λίγους, γιατί χωρίς αυτές τις δύο αξίες δεν μπορούν να υπάρξουν πόλεις. Άλλωστε, η χρήση της προστακτικής (πάντες μετεχόντων) τονίζει τη σπουδαιότητά τους, καθώς και την αντίληψη του Πρωταγόρα ότι την πολιτική αρετή μπορούν όλοι ανεξαιρέτως να την αποκτήσουν.

* αναγκαιότητα της καθολικότητας της πολιτικής αρετής.

Σχόλια σχολικού βιβλίου :

δημιουργική τέχνη : η τέχνη των δημιουργών, δηλαδή των τεχνιτών (ο δημιουργός(→ δήμος + έργον) είναι αυτός που παράγει ένα έργο ωφέλιμο στο δήμο, στον λαό· στην κατηγορία των δημιουργών ανήκαν κατά τους ομηρικούς χρόνους οι μάντιες, οι γιατροί, οι κήρυκες, οι οικοδόμοι, κ.τ.λ.)

δίκη : α) το ορθό, το δίκαιο, η συνήθεια που πηγάζει από την ορθή χρήση των πραγμάτων, το έθιμο· β) η καλή συνήθεια, η τάξη, η αρμονία, το δίκαιο· γ) η κρίση, η γνώμη, η απόφαση· δ) κάθε ενέργεια που αποσκοπεί στη διατήρηση και απονομή του νόμου· ε) η δικαστική διαδικασία, η εκδίκηση μιας υπόθεσης· στ) η δικαστική απόφαση, η τιμωρία, το πρόστιμο.

B3.

Η απολυτότητα του Δία και επιβολή από τον ίδιο προσωπικά του σκληρού νόμου (νόμον θές παρ' έμου) δείχνει την επιτακτική ανάγκη να μετέχουν όλοι στην αιδώ και τη δίκη. Επιπλέον, ο Δίας επιβάλλει έναν εξοντωτικό νόμο για όποιο δεν επιθυμεί να καλλιεργήσει την αιδώ και τη δίκη (τόν μή δυνάμενον μετέχειν). Θα πρέπει να θανατώνεται (κτείνειν) ως νοσηρό στοιχείο της πόλης (ώς νόσον πόλεως). Η χρήση της παρομοίωσης αποδίδει και πάλι έμφαση στην αξία της πολιτικής αρετής : όποιος δεν τη κατέχει διαταράσσει την λειτουργία του οργανισμού της πόλης σαν άρρωστο κύτταρο, γι' αυτό και θα πρέπει να εξοντώνεται.

Εύλογα. Βεβαίως δημιουργείται η απορία : εφόσον ο Δίας τη μοιράζει σε όλους (έπί πάντας) τότε πώς γίνεται κάποιος να μην την έχει (τόν μη δυνάμενον μετέχειν). Προφανώς, ο σοφιστής θεωρεί ότι αυτές δεν είναι έμφυτες αφού δε δόθηκαν τη στιγμή της δημιουργίας του ανθρώπου, αλλά εν δυνάμει γνωρίσματα που ο άνθρωπος με την προσωπική του φροντίδα και επιμέλεια οφείλει να καλλιεργήσει.

Η εντολή του Δία για όποιον δεν κατέχει την πολιτική αρετή είναι υπερβολικά αυστηρή και δεν αφήνει περιθώρια στο άτομο : πρέπει όλοι να κατέχουν την πολιτική αρετή, την αιδώ και τη δίκη διαφορετικά θα πρέπει να εξοντώνονται.

Ερμηνευτική προσέγγιση μεταφρασμένου αποσπάσματος

Στο χωρίο αυτό ο Πυθαγόρας επαναλαμβάνει, ή πιο σωστά συμπληρώνει τον κατάλογο των ποινών που επιβάλλονται σε όσους δεν μετέχουν της πολιτικής αρετής, για να φανεί πόσο αδιανόητο φαντάζει το να αδιαφορούν οι γονείς για την ηθική διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους. Υποστηρίζει ότι οι γονείς που μεριμνούν ώστε τα παιδιά τους να μάθουν γράμματα, τεχνικές και άλλες γνώσεις – τις οποίες ακόμα και αν δεν τις μάθουν, δεν πρόκειται να τιμωρηθούν – δεν είναι λογικό να μη φροντίζουν να δώσουν στα παιδιά τους μια αγωγή, η απουσία της οποίας θα επισύρει το θάνατο, την εξορία, τη δήμευση της περιουσίας τους και τη συνολική καταστροφή του οίκου τους.

Στο κείμενο αυτό αξίζει να προσεχθεί η σκληρότητα των ποινών που προβλέπονται κατά την εποχή του Πρωταγόρα. Η θανατική ποινή ήταν σε ισχύ και μάλιστα επιβαλλόταν πολύ συχνά και όχι για πολύ μεγάλα εγκλήματα. Η εξορία ήταν, επίσης, συνηθισμένη τιμωρία και ιδιαίτερης βαρύτητας, αν λάβουμε υπόψη μας ότι στην αρχαιότητα ο πολίτης ήταν ταυτισμένος με την πόλη του και ο διωγμός από αυτήν ισοδυναμεί με ύψιστη ταπείνωση.

Άλλη ποινή που αναφέρεται είναι η δήμευση της περιουσίας, η οποία, επίσης, είναι άκρως ατιμωτική, ενώ τέλος γίνεται αναφορά στην καθολική καταστροφή του οίκου. Πρόκειται για μια σκληρή, ατιμωτική και οπωσδήποτε άδικη τιμωρία, σύμφωνα με την οποία όλη η οικογένεια δεχόταν μια εξοντωτική ποινή. Η βαρύτητα αυτής της τιμωρίας γίνεται αντιληπτή, αν λάβουμε υπόψη μας τη σημασία που είχε για τους αρχαίους Έλληνες η έννοια του «οίκου». (βλ. σχόλιο σχολικού βιβλίου)

οικεία [πράγματα] : Οίκος στην αρχαία Ελλάδα δεν σήμαινε μόνον σπίτι, όπως σήμερα, ούτε δήλωνε μόνον την οικογένεια (δηλαδή το σύνολο των μελών μιας ομάδας ανθρώπων που συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς). Ο οίκος, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά του, ήταν η μικρότερη μονάδα, το μικρότερο συστατικό στοιχείο της κοινωνίας: φυσικά, ειδικά στις αρχαϊκές κοινωνίες, ο οίκος ήταν συνδεδεμένος και με την κατοχή γης (αυτό δεν ίσχυε πια αναγκαστικά σε κοινωνίες όπως η Αθήνα του 5^{ου} αιώνα, με ανεπτυγμένη εμπορική και βιοτεχνική οικονομία). Το χαρακτηριστικό του οίκου πάντως, στο ιδεολογικό επίπεδο, ήταν ότι είχε μια συνέχεια μέσα στο χρόνο, είχε παρελθόν (τους προγόνους) και μέλλον (τους απογόνους). Γι' αυτό και ήταν υποχρέωση κάθε ενήλικου άνδρα να σεβαστεί το παρελθόν του οίκου του και να εξασφαλίσει τη συνέχειά του στο μέλλον. Άρα, η κοινωνική στάση και το ήθος κάθε άνδρα είχε συνέπειες όχι μόνο ατομικές, αλλά και ως προς τη συντήρηση και διατήρηση του κύρους του οίκου του. Τα *οικεία* είναι, επομένως, όλες οι υποθέσεις που σχετίζονταν με την οικονομική και κοινωνική ευμάρεια ενός οίκου και αποτελούσαν ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του ενήλικου άνδρα.

- Σχήμα κλιμάκωσης στην αναφορά των ποινών.

B4. α) Σ   β) Λ   γ) Λ   δ) Σ   ε) Λ

B5.

λοχαγός → συναγωγοί / ἄγοντα

ἀγαλλίασις → ἀγάλματα

θρέψις → τροφάς

βαθμῖς → βωμούς

ἄφιξις → ἰκανός / ἰκανή

ὄχυρός → μετέσχε / ἔχοντες / μετεχόντων / μετέχοιεν / μετέχειν

διάδημα → ὑποδέσεις

νεογόνος → γένοιτο / συγγένειαν / τῷ γένει

ὀλέθριος → ἀπώλλυντο / ἀπόλοιτο

δεισιδαίμων → δείσας

Γ1.

Οι ναυτικές υποθέσεις των Ελλήνων ήταν τέτοιες όσες έγιναν παλιότερα και όσες έγιναν ύστερα. Αυτοί που έστρεψαν την προσοχή τους σ' αυτές απέκτησαν τη μέγιστη (σημαντική) δύναμη με την αύξηση (εξαιτίας) των εισοδημάτων, αλλά και με (εξαιτίας) την επιβολή (κυριαρχία) τους στους άλλους. Πλέοντας, δηλαδή, εναντίον των νησιών, τα υποδούλωναν και κυρίως όσα δεν είχαν μεγάλη επικράτεια (επαρκή χώρα). Στην ξηρά όμως δεν έγινε κανένας πόλεμος από τον οποίο να επέλθει σε κάποιους πρόσθετη δύναμη· αλλά όλοι, όσoι τυχόν έγιναν, ήταν μεμονωμένοι πόλεμοι μεταξύ γειτονικών πόλεων, ενώ οι Έλληνες δεν έκαναν εκστρατείες σε μακρινές και ξένες χώρες (μακριά από τη χώρα τους) για την υποδούλωση (με σκοπό) άλλων χωρών. Ούτε ως υπήκοοι είχαν συνταχθεί με τις ισχυρότερες πόλεις, ούτε πάλι οι ίδιοι έκαναν κοινές εκστρατείες με ισοδύναμους τους (ως ίσοι).

Γ2.

ἔσται

ἐλάττοσι

πρόσσωμεν

ἐπιπλεῖτε

κατεστράφθω

μάλα

ᾧ διαρκές

ταῖς ἐκδήμοις

οὐδεμιᾶς

ἐξελθεῖν

Γ3. α)

- Τα ναυτικά : Υποκείμενο στο ρήμα ἦν, ατική σύνταξη
- αὐτοῖς : Αντικείμενο στη μετοχή « προσσχόντες»
- ἄλλων : Ονοματικός, ετερόπτωτος προσδιορισμός, γενική αντικειμενική στο «ἀρχῆ»
- ἐπί καταστροφῆ : Επιρρηματικός προσδιορισμός, εμπρόθετος προσδιορισμός του σκοπού στο «οὐκ ἐξῆσαν στρατείας»
- ὑπήκοοι : επιρρηματικό κατηγορούμενο του τρόπου στο εννοούμενο Υ ρ «ξυνειστήκεσαν»

β)

Ἄπαντες γινώσκουσι ὅτι ἰσχύν δε περιπεποιήσαντο ὁμως οὐκ ἐλαχίστην οἱ προσσχόντες αὐτοῖς. (Δεύτερη ονοματική ειδική πρόταση)

Ἄπαντες γινώσκουσι ἰσχύν δε περιπεποιήσασθαι ὁμως οὐκ ἐλαχίστην τούς προσσχόντας αὐτοῖς. (Ειδικό απαρέμφατο-ετεροπροσωπία)

Ἄπαντες γινώσκουσι ἰσχύν δε περιποιησαμένους ὁμως οὐκ ἐλαχίστην τούς προσσχόντας αὐτοῖς. (Κατηγορηματική μετοχή, συνημμένη στο Α ρ γινώσκουσι «τούς προσσχόντας»)